

Кудряченко А.

Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. – К., 2020. – 656 с.

Запропонована увазі читачів монографія стала узагальненням багаторічних досліджень відомого вітчизняного германіста доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Андрія Івановича Кудряченка, присвячених висвітленню німецького історичного шляху від капітуляції нацистів у травні 1945 р. до розбудови демократичної партійно-політичної системи, розвитку представницької демократії. Тобто розглядаються процеси, які привели Німеччину до економічного дива та до консолідації суспільства. Ця книга відкриває серію фундаментальних досліджень очолюваного автором рецензованої праці Інституту всесвітньої історії НАН України під загальною назвою «Країни успішних перетворень». Ідеться про намір висвітлити та показати історичний досвід держав, які досягли успіху на шляху своєї трансформації. Звичайно, одним із найбільш цікавих прикладів у цьому сенсі стала Німеччина.

Автор переосмислює роль німецького громадянського суспільства в подоланні нацистського й тоталітарного минулого. Концепція монографії ґрунтується на дослідженні політичних та економічних засад консолідації демократії на основі з'ясування головних особливостей, рис, основних структурних змін повоєнної доби німецької історії (с.23). На слушну думку А.І.Кудряченка, «найвірогідніше шанси на успіх демократичних перетворень має та політична стратегія, яка базується на раціонально виважених національних інтересах, крапцях історичних традицій народу, спирається на сформовану дієву демократичну державно-політичну систему з відповідними інститутами та громадянським суспільством, які сповідують корпоративно-солідаристську парадигму в якості основи суспільної консолідації» (с.30). Джерельну базу праці становить широке коло документів внутрішньої політики ФРН, а також мемуари провідних політиків цієї країни. Змістовним кількісно та якісно є комплекс спеціальної літератури, проаналізованої й залученої до дослідження.

Другий розділ монографії присвячений висвітленню особливостей німецького питання в повоєнній Європі. Розташування німецьких земель у центрі континенту перетворило їх на об'єкт конкурентної боротьби різних полюсів сили, що ускладнювало формування єдиної держави. Запізніле її утворення створило в Європі гостру ситуацію протистояння націоналізму та експансіонізму. Відтоді німецьке питання у вузькому сенсі стало проблемою єдності німецької нації, а у широкому розумінні – це проблема місця й відносин Німеччини в повоєнній Європі (с.60).

Канцлер К.Аденауер сприяв консолідації західнонімецьких земель і спрямуванню їх до євроатлантичної та європейської інтеграції. Новий етап вирішення німецького питання повоєнної епохи втілюється в концепції й практиці нової східноєвропейської політики канцлера В.Брандта, котра дала можливість здійснювати зміни через поетапне зближення з Німецькою Демократичною Республікою. Культура загального добробуту й політика егалітарного солідаризму західнонімецької держави стала дієвою відповіддю на історичні катастрофи ХХ ст., а саме на людиноненависницький нацизм і державно організований соціалізм з його примусовим колективізмом.

Третій розділ стосується аналізу конституційно-правових засад демократичного поступу Німеччини. Слушно зазначається, що конституційна й федеративна традиції вирости з історії цієї країни (с.109). Показово, що у західних зонах окупації після 1945 р. німецькі адміністрації створювалися знизу вгору, тобто спочатку на комунальному, а потім на земельно-му рівнях. Чинна донині конституція 1949 р. фіксує чіткий поділ влад, а права й свободи громадян доповнюються правом на рівність та гарантуються незалежним судовим захистом. Важливою засадою став принцип соціальної держави. Переконливим історичним іспитом для функціональної спроможності німецького устрою було відновлення національної

єдності 3 жовтня 1990 р. На варті цінностей правової держави стоїть Федеральний конституційний суд, а ядром виконавчої влади залишаються функції федерального канцлера. У ФРН вибудовано дієвий баланс центральної влади та всієї ієрархії місцевого самоврядування, що забезпечує зворотний зв'язок між адміністративними рівнями.

У четвертому розділі автор висвітлює особливості змагального федералізму. Наявна модель організації державності стала законодавчим продуктом історичного розвитку німецьких земель, які тривалий час існували окремо одна від одної. А.І.Кудряченко коротко зупиняється на історії Райнського, Німецького, Південно-Німецького союзів, які були предтечами майбутньої імперії. Цей досвід сприяв виробленню локального патріотизму та навичок самоуправління, що традиційно передаються від одного покоління німців до наступного. У цьому сенсі ФРН виступає чи не зразком політики субсидіарності, тобто ефективного вирішення проблем громадян на тому рівні, де вони виникли. Важливим стратегічним завданням федерального уряду стало поступове вирівнювання економічного потенціалу земель (с.187).

На сторожі німецького федералізму залишається палата земель (бундесрат), яка на рівні федерації є також законодавчим органом не стільки в політичному, скільки в адміністративно-правовому сенсі. Справжню перевірку на міцність німецький федералізм пройшов після досягнення 3 жовтня 1990 р. єдності західних і східних земель. Однак іспит триває, адже досі проглядаються певні соціально-економічні та навіть ментальні відмінності між східними й західними німцями.

П'ятий розділ монографії присвячено ролі партійно-політичної системи ФРН в утвердженні представницької демократії. Автор проаналізував особливості процесу формування політичних партій у повоєнну пору. Детально описано трансформацію партійної системи після 1990 р. Висвітлено історію й сучасний стан Християнсько-демократичного союзу. Наголошується, що після виборів у Бундестаг 2017 р. у ХДС активізувалися дискусії щодо базових засад партійної програми. Частина партійців виступають за чіткіший правоцентристський вектор, інші – за більш лівоцентристський курс, який було вироблено в роки участі партії у «великих коаліціях» із соціал-демократами.

Федеральна земля Баварія в питанні партійного будівництва після 1945 р. пішла власним шляхом. Незмінно правлячий тут Християнсько-соціальний союз – не просто політичний сагеліт ХДС, а й має більш консервативний образ та відповідну політику, що дозволяє цій партії на рівних співпрацювати з християнськими демократами.

У монографії наголошується на важливості для партійної системи історії нині найстарішої у країні (заснована 1863 р.) Соціал-демократичної партії Німеччини. Тривале перебування есдеків разом із християнськими демократами у складі «великої коаліції» дещо розмило політичний профіль класичної ідеологічної партії. Звичайно, партійний базис також руйнують соціально-демографічні зміни, швидке скорочення чисельності індустріального робітничого класу та феномен прекаріату як прошарку найманих працівників без трудового договору й соціальних гарантій.

Спадкоємницею класичних ліберальних ідеологічних настанов вважає себе Вільна демократична партія Німеччини. Залежно від актуальної партійно-політичної кон'юнктури вона не завжди потрапляє до складу Бундестагу та до ландтагів, особливо у східнонімецьких землях. Так було на федеральних виборах 2013 р., коли ліберали не подолали п'ятивідсотковий бар'єр. Однак уже 2017 р. вільні демократи знову опинились у парламенті та навіть мали нагоду ввійти до правлячої коаліції, але так і не домовились із християнськими демократами й потенційними партнерами – Партією зелених. Саме зелені вважають ключовим конкурентом лібералів за право брати участь у коаліційному розподілі влади на федеральному рівні. У січні 1980 р. зелені виникли як альтернатива традиційним політичним партіям з їхнім «бюрократизмом». Тільки одного разу на національному рівні вони були представлені у правлячій «червоно-зеленій» коаліції (1998–2005 рр.). Автор монографії саме тоді працював політичним радником посольства України у ФРН і має багатий власний досвід спілкування з представниками зелених та інших політичних сил цієї країни. Це робить особливо цікавими роздуми А.І.Кудряченка щодо основних тенденцій розвитку політичної системи ФРН.

Політичним «уламком» колишньої НДР вважається Ліва партія, яка ввійшла 1990 р. до Бундестагу як Партія демократичного соціалізму, набагато лівіша за есдеків. Її базисом головним чином залишаються східнонімецькі федеральні землі.

Дослідник також зупинився на аналізі партійної історії ультраправих і популістських політичних сил, які до 2017 р. не були представлені в Бундестагу. У цьому ідеологічному спектрі найстарішою є створена 1983 р. Партія республіканців, що плекає націоналістичні забобони. Їхнім конкурентом у певному електоральному сегменті виступає Німецький народний союз (існує з 1971 р.). Своєрідним партійним феноменом стала Піратська партія, яка на рекламі скасування копірайту та цензури в інтернеті спробувала закріпитись у політичному спектрі ФРН у 2009–2012 рр., але після виборів 2017 р. «пірати» переживають кризу.

Більшість електорату націоналістичних популістів акумулювала створена 2013 р. партія «Альтернатива для Німеччини». За результатами парламентських виборів 2017 р. на тлі кризи з нелегальними мігрантами вона посіла третє місце та вперше ввійшла до Бундестагу (с.280). Зазначена політсила постійно балансує на межі дотримання норм і цінностей конституції ФРН і може бути заборонена, на чому наполягають есдеки та зелені.

У шостому розділі проаналізовано загальнонаціональні інтереси та політичне лідерство у вимірах «канцлерської демократії». Узагалі цей розділ присвячений ролі особистості в історії німецького успіху, що розкривається через інституційний підхід, тобто розгляд діяльності відомства федерального канцлера. Відповідні політичні традиції було закладено за К.Аденауера, якого В.Черчилль називав «найрозумнішим німецьким державним діячем із часів Бісмарка» (с.294–295). Він слугує прикладом реалізму в політиці. Наступникові К.Аденауера Л.Ергарду авторитету додавала його репутація як одного з батьків німецького повоєнного економічного дива. Ліберал Л.Ергард був доктринером, а консервативний К.Аденауер – прагматиком (с.298). Зрештою, канцлерство Л.Ергарда справді було «в тіні» урядування К.Аденауера. Цей період виявився перехідним до перегрупування партійних коаліцій на політичній сцені ФРН. Уособленням такої політичної трансформації став перший в історії союз соціал-демократів і вільних демократів на чолі з В.Брандтом. Його «нова східна політика» була втіленням прагматичної гнучкості, яка відкрила нові обрії перед німецькою зовнішньою і внутрішньою політикою. Назовні Федеративна Республіка просунулася на нові ринки у країнах «соціалістичного табору», а всередині держави опоненти зміни курсу, представлені переважно крайніми правими силами, поступово зійшли на узбіччя політичного життя. Поволі успіх нової східної політики, незважаючи на атмосферу «холодної війни» в Європі кінця 1970 – початку 1980-х рр., створив історичні передумови для повноцінного вирішення німецького питання шляхом возз'єднання ФРН і НДР.

Сьомий розділ має назву «“Економічне диво” і подальший розвиток складових соціальної держави». Він ґрунтується на змістовному аналізі німецького досвіду забезпечення ефективної кореляції між демократизацією та зміцненням соціального фундаменту, без чого, як засвідчила історія Ваймарської республіки, неможливо створити політичну систему консолідованої демократії. Автор монографії показав історичну еволюцію в Німеччині ідеї і практики формування соціально відповідальної держави, основу якої становить система соціального партнерства. А.І.Кудряченко зауважує, що «у 1970–1980 рр. соціальна держава у ФРН досягла свого максимуму і, певно, меж свого екстенсивного розвитку» (с.392). Справжнім випробуванням для ФРН після возз'єднання з НДР стала модернізація соціального ринкового господарства. Слушно зазначається, що «сучасні соціальні проблеми Німеччини багато в чому породжені глобалізацією і складною демографічною ситуацією» (с.402).

Звичайно, ефективне функціонування соціального ринкового господарства вимагає наявності життєздатного громадянського суспільства. У восьмому розділі («Сходження громадянського суспільства за “сприяючої держави”») висвітлено особливості функціонування ключових інститутів, зокрема церкви, засобів масової інформації, партійних і громадських фондів. Одним із вагомих здобутків німецького громадянського суспільства стало подолання тоталітарної спадщини.

Дев'ятий розділ («Тягар вини та етапи подолання нацистського і тоталітарного минулого») присвячено головним концептуальним та практичним питанням німецької політики історичної пам'яті. Денацифікація у західних федеральних землях відбувалась

успішно на тлі подолання руйнівних наслідків Другої світової війни. Однак навіть за цих умов громадська думка не сприймала повною мірою ідею колективної провини за існування гітлерівського режиму (с.462). Попри це, західнонімецьке суспільство пройшло (за К.Ясперсом) чотири типи колективної провини: кримінальна, політична, морально-етична, метафізична (найбільшого значення відомий філософ надавав двом останнім). Удосконаленню політики історичної пам'яті сприяє діяльність комісії істориків. Але, звичайно, кожне нове покоління має власні алгоритми «подолання минулого».

Десятий розділ («Національна політика та утвердження сучасної політичної культури») розкриває широкий історичний контекст розвитку модерної німецької політичної культури. Важливим етапом на цьому шляху стала ідея «конституційного патріотизму», покликаного замінити травматичний досвід німецького націоналізму. Слушно зазначається, що після 1945 р. «національна гомогенність Західної Німеччини була її притаманною ознакою» (с.519). Помітною особливістю виступає чітка регіональна ідентичність. Після 1990 р. актуальною проблемою стала масова імміграція. Ця тема знову актуалізувала дискусію щодо ефективності політики мультикультурності та етнополітичної різноманітності, адже досі фундаментом національної ідентичності залишались ідеї провідної німецької культури з глибокими історичними традиціями. У книзі осмислено ключові характеристики сучасної політичної культури, якій, на думку автора, властиві потужна статистська традиція, ідеал аполітичного бюрґерства, компромісного вирішення політичних конфліктів, уникнення цих конфліктів завдяки бюрократично-адміністративній традиції (с.555–556). Також наголошується на важливості подальшого дослідження проблеми співвідношення національної та європейської форм ідентичності громадян Німеччини.

Підсумки монографічного дослідження підбито у ґрунтовних комплексних висновках. Змістовним і практичним (для читача) доповненням до основного тексту стали додатки, в яких наведено показники активності електорату, результати підтримки партій на виборах до Бундестагу 1949–2017 рр., а також розподіл мандатів у відповідні каденції й почерговий перелік претендентів на посаду канцлера. Додатки 6–8 ілюструють динаміку змін симпатій виборців до парламентських партій, демонструється й гіпотетична модель об'єднання наявних федеральних земель у вісім оновлених (укрупнених). Також подано дані підтримки партій на виборах до ландтагів у 1990–2019 рр.

Німеччина перетворює образ минулого, живе комфортно у сучасному та має оптимістичну візію майбутнього. Утім, образу занепаду, що «блукає Європою» разом із «приводом неолібералізму», досі не протиставлено альтернативу транснаціонального оновлення демократії, соціальної справедливості й безпеки, а також органічного екологічного мислення та дій «по той бік» національно-державної винятковості. Жити в ліберальній демократії, котра справно функціонує – це великий дар. Адже така модель забезпечує людям статус вільних і рівних громадян. Доброю рисою соціального ринкового господарства є те, що воно робить громадян достатньо заможними, аби вони могли брати участь у неринковій діяльності, або навіть узагалі уникати ринкових відносин. Завдяки цьому німці зберігають високий рівень конституційної культури та залишаються достатньо пильними, щоб не допустити появи будь-якої партії або лідера, котрі гіпотетично намагатимуться порушити їхні свободи.

Монографія А.І.Кудряченка цікава не лише для фахівців-германістів (істориків, політологів, філологів), а й буде цінною для наших дипломатів як інформація для роздумів заради подальшого концептуального та змістовного розвитку всіх складових українсько-німецьких відносин. Також важливо, аби вітчизняні політики, представники громадянського суспільства не тільки вивчили німецькі історичні уроки, а і творчо засвоїли їх у процесі формування нової стратегії державної національної політики заради більш ефективної та органічної європейської інтеграції України.

Андрій МАРТИНОВ

доктор історичних наук, професор,
відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), martynov.andriy15@gmail.com